

WIKTORIA KUDELA-ŚWIĄTEK ●

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej

O Polkach i Polakach w państwie poza mapą świata...

Wokół pracy Heleny Krasowskiej Polacy w Naddniestrzu. Świadectwo zanikającego dziedzictwa, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2024, 483 ss.

Monografia Heleny Krasowskiej jest pracą o wyjątkowej wartości dokumentacyjnej i poznawczej, realizującą ambitny cel uchwycenia życia Polaków w jednym z najbardziej enigmatycznych regionów Europy – Naddniestrzu. Ten niewielki, nieuznawany międzynarodowo obszar, położony między Ukrainą a Mołdawią, posiada własną granicę, walutę, drużynę piłkarską i przemysł, a mimo to jego istnienie pozostaje marginalne na mapach świata. Krasowska podjęła się dokumentacji losów Polaków, którzy nie są ludnością napływową, lecz potomkami rodzin osiadłych na tych terenach jeszcze w okresie I Rzeczypospolitej.

Mniejszość polska w Naddniestrzu jest niezwykle zróżnicowana, a jej losy – uwarunkowane historycznie, politycznie i społecznie. Monografia Heleny Krasowskiej jest owocem kilkuletnich badań terenowych, w ramach których autorka przeprowadziła setki wywiadów, zebrała ankiety, dokumenty, fotografie i nagrania wideo, a także sprawozdania historyczne i rodzinne pamiątki. Celem pracy było ukazanie mechanizmów przetrwania języka, religii i tradycji polskiej w regionie, który przez dekady funkcjonował w izolacji, będąc „państwem poza mapą”, nieuznawanym przez społeczność międzynarodową.

Badania Krasowskiej opierały się na obserwacji uczestniczącej i dokumentacji historii mówionej. W pracy zastosowano zarówno wywiady pogłębione, jak i ankiety dotyczące języka, religii, edukacji, kontaktów rodzinnych, doświadczeń historycznych i tożsamości.

Autorka jasno formułuje cele badawcze: dokumentację zróżnicowanej tożsamości Polaków, analizę mechanizmów przetrwania języka, religii i tradycji oraz badanie procesów kulturowego przekształcania się mniejszości pod wpływem historii, polityki i życia codziennego (s. 15-30). Praca powstała w ramach kilkuletniego projektu badawczego Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego (SEW UW) oraz Fundacji „Pomoc Polakom na Wschodzie”, obejmującego liczne wyjazdy terenowe, spotkania z mieszkańcami, wywiady, dokumentację archiwalną, fotografie i nagrania wideo. Tak szerokie, wielowymiarowe podejście sprawiło, że publikacja stanowi rzetelne źródło empiryczne dla badań lingwistycznych, socjologicznych i historycznych.

Po przedstawieniu celów, koncepcji badań terenowych oraz procedur gromadzenia i opracowania materiału autorka klarownie prezentuje strukturę monografii (s. 13-33). Pracę otwiera rozdział poświęcony dziejom Naddniestrza i sytuacji politycznej regionu – zwięzły szkic zmian granic i dziejów osadnictwa, mający ułatwić zrozumienie uwarunkowań językowych i społecznych badanej społeczności. Podrozdział dotyczący osadnictwa mniejszości polskiej pełni funkcję syntetycznego wprowadzenia do złożonej sytuacji demograficzno-tożsamościowej regionu i odniesienia do szerszego kontekstu (m.in. osadnictwa zwartego w Besarabii) (s. 35-46).

Koncepcja pracy opiera się na układzie przestrzennym: kolejne rozdziały pogrupowano według ważniejszych, zdaniem autorki, miejscowości (Raszków, Kamionka, Jahorlik, Słoboda-Raszków, Katerynówka, Rybnica, Tyraspol, Bendery), co umożliwia odrębne badanie każdej lokalnej społeczności i ich porównywanie. W każdym rozdziale sekwencja jest stała: krótki zarys historyczny, opis osadnictwa, prezentacja danych empirycznych (liczba i struktura ankiet, wyniki dotyczące narodowości, używanych języków, samooceny znajomości polszczyzny, kontaktów z Polską, wiedzy o wybitnych postaciach) oraz analiza jakościowa na podstawie wywiadów i obserwacji. Wyniki ankiet zilustrowano tabelami i diagramami, a materiał jakościowy wzbogacono cytatai oraz uwagami współrealizatorów projektu (studentów i absolwentów SEW UW) (s. 29, 47-404).

Układ rzeczowy i metodyczny monografii jest spójny z zadeklarowanymi celami badawczymi: autorka łączy różnorodne źródła – ankiety, wywiady pogłębione, obserwację uczestniczącą, dokumentację fotograficzną i archiwalną – i konsekwentnie stosuje zasadę „od praktyki do teorii”, czyli najpierw prezentuje materiał empiryczny, a dopiero potem otwiera dyskusję teoretyczną (rozdział *Tożsamość a dokumenty urzędowe*). Krasowska jawnie formułuje także ograniczenia badania (m.in. trudności w przeprowadzeniu syntetycznej analizy gramatycznej lokalnej polszczyzny ze względu na jej rozproszenie i heterogeniczność), co wskazuje na świadome dopasowanie metod i formy opracowania do realiów terenowych (s. 17, 19-26, 29).

Raszków i Słoboda-Raszków stanowią pierwsze miejscowości objęte badaniami terenowymi (s. 47-114). Autorka nie ogranicza się do podawania suchych faktów historycznych – w jej opisie uwidacznia się, jak przeszłość obecna jest w teraźniejszym życiu mieszkańców, kształtując ich zaangażowanie w zachowanie polskości.

W Raszkowie znajduje się kościół św. Kajetana z 1749 r., przywrócony do funkcji sakralnej na początku lat dziewięćdziesiątych XX w.; choć liturgia odbywa się głównie w języku rosyjskim, język polski przetrwał w modlitwach prywatnych i archiwach domowych, będąc nośnikiem pamięci wcześniejszych pokoleń. Polski cmentarz z XVII w., na którym w 2024 r. pochowano 81 ofiar Wielkiego Terroru, dodatkowo ukazuje trwałość relacji z przeszłością i jej emocjonalny wymiar (s. 47-114).

Opisane inicjatywy, takie jak utworzenie w Raszkowie oddziału Towarzystwa Polskiej Kultury „Jasna Góra” (2010) oraz Domu Polskiego „Wołodyjowski” (2011), umożliwiającego naukę języka i podtrzymywanie tradycji, można odczytać jako praktyczne przejawy tzw. postpamięci. Jak wskazuje Marianne Hirsch, postpamięć łączy pokolenia bezpośrednio doświadczające traumatycznych zdarzeń z tymi, które pamiętają je jedynie z opowieści, obrazów i praktyk kulturowych, wśród których dorastały¹. Katarzyna Kaniowska rozszerzyła zaś to rozumienie na poziom społeczności, pokazując, że postpamięć kształtuje świadomość i tożsamość grupową: wspólnota „przejmuje” doświadczenia przeszłych pokoleń, empatycznie rekonstruuje ich znaczenie i cierpienie, z którym się wiązały, co spaja społeczność i nadaje sens jej współczesnym działaniom². W tym kontekście aktywizm polonijny w Raszkowie i Słobodzie-Raszków nie jest jedynie kontynuacją tradycji, lecz świadomym podejmowaniem dziedzictwa przekazanego przez poprzednie pokolenia. Mieszkańcy stają się powiernikami doświadczeń przeszłości, włączając je do własnej narracji i kształtując na ich podstawie wartości, tożsamość oraz praktyki kulturowe. Ślady polskości obecne są również w sąsiednich miejscowościach, takich jak Kamionka i Jahorlik, co pokazuje, że postpamięć działa nie tylko na poziomie jednostek, lecz także całej lokalnej wspólnoty, integrując ją.

Słobodę-Raszków autorka wyróżniła poprzez dogłębne omówienie wyjątkowości tej społeczności – Polacy stanowią 48% ludności i zachowali wiele tradycji językowych i religijnych. W sferze prywatnej używa się mowy słobodzkiej, język polski przetrwał natomiast głównie w modlitwach, liturgii i nauczaniu szkolnym, wprowadzonym przez księdza Henryka Sorokę w latach dziewięćdziesiątych XX w.

W dalszej części monografii zostały z kolei omówione miejscowość Rybnica i sąsiednie wsie, takie jak Iwanówka (s. 199-274). Krasowska przedstawia historię osadnictwa, działalność religijną, edukacyjną i polonijną, a także wkład księdza Tadeusza Magierowskiego w podtrzymywanie polskości. Polacy w Rybnicy, przybyli tu głównie z Małopolski w XVII-XIX w., podczas II wojny światowej doświadczyli represji – niszczone kościoły i szkoły, konieczne było ukrywanie polskości. Odrodzenie życia

¹ M. Hirsch, *Family Frames. Photography, Narrative, and Postmemory*, Cambridge, Mass.–London 1997.

² K. Kaniowska, *Postpamięć*, [w:] *Pamięć. Rejestry i terytoria / Memory. Registers and Territories*, red. P. Orłowska, przeł. na jęz. ang. J. Taylor-Kucia, Kraków 2013, s. 41; K. Kaniowska, „Memoria” i „postpamięć” a antropologiczne badanie wspólnoty, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 2004, t. 43, s. 9-27.

kulturalnego i religijnego po 1991 r. stało się możliwe dzięki wsparciu księży z Polski, a język polski w modlitwie i nauce szkolnej odgrywał znaczącą rolę w odbudowie tożsamości (s. 199-274).

Z badań autorki (s. 275-346) wynika, że Tyraspol jest zamieszany przez społeczność polską, która ukształtowała się z przybyłych na przestrzeni dziejów z różnych obwodów Ukrainy, Białorusi i innych republik ZSRS. Krasowska opisuje także Towarzystwo Polskiej Kultury „Jasna Góra”, które prowadzi tu polonijną działalność edukacyjną i kulturalną, kursy języka polskiego oraz spotkania integracyjne. Pomimo zaszciości historycznych i braku wsparcia państwowego Polacy utrzymują spójność wspólnotową, przywiązanie do tradycji i praktykowania katolicyzmu jako łącznika z krajem pochodzenia przodków.

Bendery i sąsiednie miejscowości – Katerynówka, Iwanówka, Kamionka i Jahorlik – przedstawiła badaczka jako przestrzeń aktywizmu polonijnego w szczególnym kontekście – w warunkach braku własnych organizacji polonijnych. Krasowska dokumentuje zachowane ślady języka i kultury polskiej na nagrobkach, w archiwach i rodzinnych pamiątkach. Polacy w Benderach współpracują ze społecznością w Tyraspolu, uczestniczą w przedsięwzięciach kulturowych i religijnych, a około połowa ankietowanych posiada Kartę Polaka jako dowód przekazywanej postpamięciowo rekonstruowanej tożsamości (s. 347-404).

W całej recenzowanej monografii autorka stosuje triangulację metodologiczną, łącząc procedury jakościowe i ilościowe. Dokumentuje wywiady, ankiety, obserwacje terenowe, fotografie i archiwa, przy czym cytaty pozostają w oryginale, a ich opisy zawierają miejscowość, płeć rozmówcy i rok urodzenia (s. 47-404). Takie podejście pozwala na szczegółową analizę tożsamości oraz przynależności kulturowej i językowej naddniestrzańskich Polaków – a w kontekście teoretycznym rozumienia postpamięci według Hirsch i Kaniowskiej – na pokazanie, że społeczności badane przez Krasowską aktywnie rekonstruują przeszłość, empatycznie przejmując dziedzictwo wcześniejszych pokoleń i włączając je w swoją współczesną tożsamość.

Autorka wykorzystuje wywiady i narracje mieszkańców Naddniestrza jako kluczowe źródło wiedzy o polonijnej tożsamości. Zgodnie z założeniami historii mówionej wywiady nie pełnią jedynie funkcji uzupełniającej wobec materiałów archiwalnych, lecz stanowią autonomiczne źródło informacji o tym, jak społeczność interpretuje doświadczenia przeszłych pokoleń³.

Mechanizm postpamięci, który jest siłą napędową tych narracji, pozwala wcześniejszym doświadczeniom kształtować wspomnienia i tożsamość współczesnych członków badanej społeczności. W tym kontekście monografia Krasowskiej nie ogranicza się do dokumentowania zachowań i praktyk Polaków w Naddniestrzu,

³ Por. A. Portelli, *Co stanowi o odmienności historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2018, nr specjalny, s. 23-38; E. Maj, „Every Interview Is like a Still Photograph of a Moving Object” – Interview with Professor Alessandro Portelli, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2023, nr 13, s. 260-268.

lecz umożliwia zrozumienie, w jaki sposób polonijna tożsamość jest rekonstruowana, podtrzymywana i przekazywana poprzez narracje ustne.

Wnioski z pracy podkreślają znaczenie edukacji, religii i organizacji społecznych w utrzymaniu spójności kulturowej oraz determinację Polaków w zachowaniu języka, tradycji i więzi z Polską jako historyczną (wyobrażoną) ojczyzną. Wynika z nich, że polskość w Naddniestrzu utrzymuje się dzięki zorganizowanej działalności społecznej, wsparciu księży, edukacji i kontaktom z Polską mimo rozproszenia geograficznego i malejącej liczby ludności. Język polski przetrwał w modlitwach, nauczaniu i dokumentach rodzinnych, a identyfikacja narodowa naddniestrzańskich Polaków pozostaje silna, często powiązana z katolicyzmem, co dodatkowo wzmacnia wspólnotowy wymiar postpamięci.

Szczególną wartość monografii Heleny Krasowskiej stanowi wnikliwa analiza języka polskiego Polonii w Naddniestrzu oraz złożonych zjawisk bilingwizmu w tamtejszej społeczności. Autorka dokumentuje użycie języka nie tylko w sferze rodzinnej i sąsiedzkiej, ale również w kontekście religijnym, edukacyjnym i kulturalnym, co pozwala uchwycić dynamikę przetrwania polskości w warunkach wielojęzycznych. Analizowane są zarówno codzienne formy komunikacji, jak i specjalistyczne przypadki użycia języka w modlitwach, liturgii, dokumentach rodzinnych czy w nauczaniu szkolnym. Krasowska systematycznie opisuje różnorodność językową mieszkańców Raszkowa (s. 55-103), Słobody-Raszkowa (s. 137-191), Rybnicy i Iwanówki (s. 211-272), Tyraspola (s. 284-336) oraz Benderów (s. 356-384), wskazując na funkcjonowanie języka polskiego w interakcji z rosyjskim, ukraińskim i lokalnymi dialektami. Tak szerokie i szczegółowe podejście nie tylko pozwala zrozumieć mechanizmy utrzymania języka polskiego, ale także daje wgląd w procesy adaptacji i hybrydyzacji językowej w kontekście wielojęzyczności społeczności polonijnych.

Kontekst bilingwalny w Naddniestrzu – obecność polszczyzny w praktykach rodzinnych, religijnych i edukacyjnych obok rosyjskiego i ukraińskiego w sferze publicznej – wpływa równocześnie na codzienną komunikację i na sposoby artykulacji tożsamości narodowej. Zjawisko to dobrze ilustruje obserwacje Krasowskiej: wybór języka w narracjach lokalnych nie ogranicza się do doboru słownictwa, lecz kształtuje ramy interpretacyjne pamięci rodzinnej i zbiorowej (por. rozdziały dotyczące Raszkowa, Słobody-Raszkowa, Rybnicy, Tyraspola i Benderów). W perspektywie teoretycznej jest to zgodne z wnioskami Anety Pavlenko⁴, która wykazała, że dwujęzyczność wpływa na rekonstruowanie wspomnień, oraz z modelem Joshui Fishmana⁵, wedle którego obecność języka w rodzinie i instytucjach lokalnych jest warunkiem jego przetrwania. Materiał empiryczny Krasowskiej – ankiety, wywiady, dokumentacja edukacyjna i liturgiczna – ukazuje, że przetrwanie polszczyzny w Naddniestrzu

⁴ A. Pavlenko, *Eyewitness Memory in Late Bilinguals: Evidence for Discursive Relativity*, „The International Journal of Bilingualism” Vol. 7, 2003, nr 3, s. 257-281.

⁵ J.A. Fishman, *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*, Clevedon-Philadelphia, PA 1991.

jest jednocześnie wynikiem praktycznych potrzeb komunikacyjnych i świadomego odwoływania się do polskich ram kulturowych; lokalne zapożyczenia i hybrydyzacje leksykalne są tu naturalnym składnikiem żywej praktyki językowej. W konsekwencji monografia ma wartość zarówno dokumentacyjną, jak i interpretacyjną, dostarczając solidnej bazy do dalszych badań nad pamięcią językową, adaptacją i konstruowaniem tożsamości w warunkach wielojęzycznych.

Podsumowując, należy zauważyć, że monografia *Polacy w Naddniestrzu. Świadectwo zanikającego dziedzictwa* erudycyjnie łączy rzetelną dokumentację, narrację empatyczną i przemyślaną koncepcję badawczą, umożliwiającą „odwiedzenie” każdej miejscowości, analizę ankiet, materiału wernakularnego i źródeł archiwalnych. Praca stanowi nieocenione źródło dla badaczy historii mówionej, socjolingwistyki, kulturoznawstwa i historii Polaków poza jej granicami. Książka imponuje bogactwem materiału: cytatai, fotografiami z badań i albumów rodzinnych, tabelami, diagramami i dokumentami archiwalnymi. Autorce, poprzez narrację empatyczną, budowanie relacji z badanymi, udaje się uchwycić ich refleksje, doświadczenia i pamięć.

Najmocniejszą stroną monografii jest właśnie konsekwentne trzymanie się perspektywy terenowej – autorka nie formalizuje języka lokalnego w ramach analizy strukturalnej, tylko świadomie pozostaje przy jego funkcjonalnym i kulturowym wymiarze. Takie podejście nie jest brakiem, lecz wyborem metodologicznym, który pozwala zachować autentyczność wypowiedzi i emocjonalny ton świadectw. W efekcie Krasowska nie tylko dokumentuje zanikające formy polszczyzny, lecz także oddziałania, jak język staje się przestrzenią pamięci i tożsamości.

Warto przy tym zauważyć, że prace terenowe prowadzone były w wyjątkowo trudnych warunkach politycznych i logistycznych, co autorka otwarcie odnotowuje. Świadome przedstawienie tych ograniczeń zwiększa wiarygodność i etyczny wymiar badań, a zarazem wyjaśnia ich zakres i charakter. Siła empiryczna książki tkwi również w systematyczności prezentacji danych: tabele i diagramy rozlokowane w rozdziałach o poszczególnych miejscowościach objętych badaniami terenowymi umożliwiają porównania i stanowią cenne narzędzie dla dalszych analiz interdyscyplinarnych.

Monografia Heleny Krasowskiej pozostaje więc ważnym wkładem w badania nad językiem, pamięcią i tożsamością polonijną w kontekstach peryferyjnych. To nie tylko kompendium wiedzy o Polakach w Naddniestrzu, ale także świadectwo odpowiedzialnego i wrażliwego sposobu uprawiania badań humanistycznych – łączących empirię, refleksję i etos badacza.

Bibliografia

- Fishman J.A., *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*, Clevedon–Philadelphia, PA 1991.
- Hirsch M., *Family Frames. Photography, Narrative, and Postmemory*, Cambridge, Mass.–London 1997.
- Kaniowska K., „Memoria” i „postpamięć” a antropologiczne badanie wspólnoty, *„Łódzkie Studia Etnograficzne”* 2004, t. 43, s. 9-27.
- Kaniowska K., *Postpamięć*, [w:] *Pamięć. Rejestry i terytoria / Memory. Registers and Territories*, red. P. Orłowska, przeł. na jęz. ang. J. Taylor-Kucia, Kraków 2013, s. 38-43.
- Maj E., „Every Interview Is like a Still Photograph of a Moving Object” – Interview with Professor Alessandro Portelli, *„Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”* 2023, nr 13, s. 260-268, <https://doi.org/10.26774/wrhm.370>.
- Pavlenko A., *Eyewitness Memory in Late Bilinguals: Evidence for Discursive Relativity*, „The International Journal of Bilingualism” Vol. 7, 2003, nr 3, s. 257-281, <https://doi.org/10.1177/13670069030070030301>.
- Portelli A., *Co stanowi o odmienności historii mówionej*, *„Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”* 2018, nr specjalny, s. 23-38, <https://doi.org/10.26774/wrhm.213>.